

Vykurovanie na hrade Devín

DENISA DIVILEKOVÁ

Abstrakt: V areáli Devínskeho hradu sa našlo niekoľko menších architektúr. Práve tu sa používal najjednoduchší spôsob vykurovania miestnosti buď jednoduchým ohniskom, alebo pecou, prípadne predstavovali objekty hospodárskeho charakteru. V obytných priestoroch samotného hradu Devín sa odkryli pozostatky dvoch vykurovacích zariadení – krbov, obidve na hornom hrade. Vykurovanie na hrade nám dokladajú predovšetkým nálezy fragmentov kachlíc, nájdených najmä v areáli stredného a horného hradu.

Kľúčové slová: Slovensko – hrad Devín – vykurovanie – krby – kachlice.

Heating in Devín Castle

Abstract: Several minor constructions were excavated in the area of Devín Castle. The easiest manner of heating rooms, with a simple fireplace or stove, was employed in them. Sometimes outbuildings were placed in front of residential quarters. The remains of two heating devices, fireplaces, were excavated in the residential areas of Devín Castle, both in the upper section of the castle. Heating of the castle is documented, in particular, by finds of tile fragments, especially in the central and upper sections of the castle.

Key words: Slovakia – Devín Castle – heating – fireplaces – tiles.

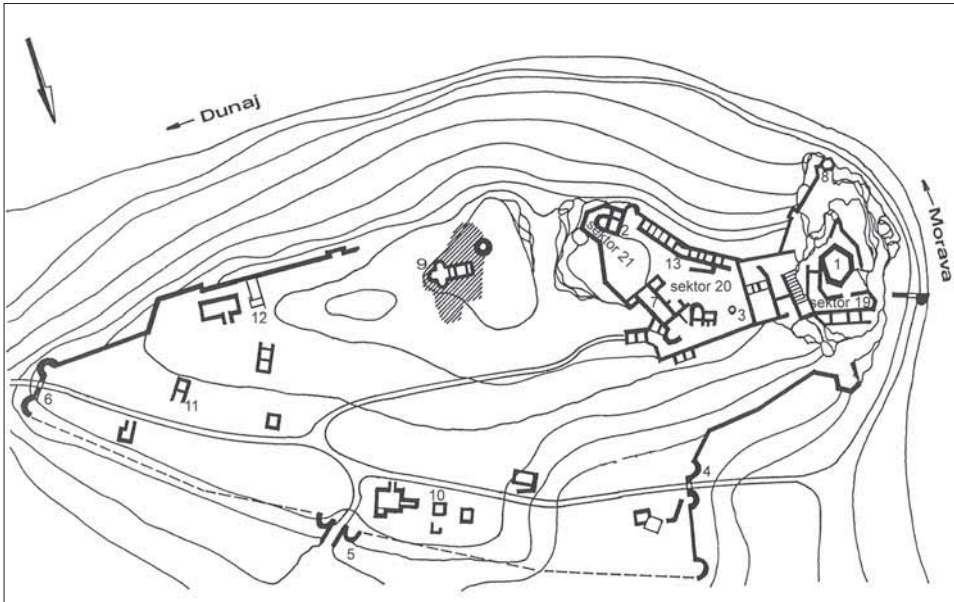
Po vzniku uhorského štátu sa v období rakúsko-uhorských zápasov o Devínsku bránu a neskôr v česko-uhorských vojnách do popredia dostáva strategický význam Devína, ktorý bol počas týchto vojenských konfliktov niekoľkokrát vypálený a spustošený. Roku 1233 Devínsky hrad vypálil a vyludnil Fridrich II. Babenberský. Toto vyludnenie určite nepostihlo len samotný hrad, ale aj osídlenie v bezprostrednom okolí (Sedlák 1978a, 169).

V období česko-uhorských vojen vtrhol 13. apríla 1271 Přemysl Otakar do Uhorska a rýchlym útokom sa zmocnil Devínskeho hradu. V lete roku 1273 po vypuknutí novej česko-uhorskej vojny zažil Devín ďalšie pustošenie (Plachá–Hlavicová 2003, 57). V roku 1288 vydal panovník Ladislav IV. donačnú listinu o darovaní zeme medzi dvoma Vydricami. Donačná listina sa týka priamo aj Devína – západná hranica je vymedzená až po „zeme nášho Devínskeho hradu“ (terras castri nostri Dywen; Janouch 1936, 2; Borovský a kol. 1987, 91). Z toho vyplýva, že hrad bol v tomto období majetkom panovníka a pravdepodobne musel byť aj obnovený.

V 13. storočí predstavoval Devín kráľovský hrádok, ktorého posádku tvoril kastelán a niekoľko vojakov. Hrad pozostával z veže s malým preddvorím na vrchole skalného brala nad sútokom Dunaja a Moravy (obr. 1). Veža mala pôdorys nepravidelného šesťuholníka, pričom užšia, ostrohranná špica smerovala na sever (Menclová 1937, 25). Zvyšky murív, ktoré sa zachovali do 19. storočia, boli r. 1896 zničené, keď na vrchole brala postavili pamätník v súvislosti s miléniovými oslavami príchodu starých Maďarov do Dunajskej kotliny (Plachá–Hlavicová 2003, 58). Z juhu, západu a severu bol hrad neprístupný. Jediný prístup bol z východnej strany po šiji hradného kopca. Z tejto strany bol opevnený priekopou. Takýto vzhľad mal hrad Devín pravdepodobne celé 14. storočie (Menclová 1937, 25–28).

V 15. storočí získava hrad Devín šľachtický rod pánov z Gary. Keďže bol hrad nedostatočne vybavený budovami a inými potrebnými zariadeniami a ležal v pohraničí, panovník odporúčal palatínovi Mikulášovi z Gary „zosilniť múry, domy a opevnenia hradu na kráľove vlastné náklady“ (Sedlák 1978, 57).

V listine Bratislavskej kapituly z 26. mája 1419 sa píše, že Mikuláš Garay dostal do zálohu Devínsky hrad pre seba a svojich dedičov splodených s manželkou Annou, dcérou grófa Hermana z Celje (Janouch 1936a, 2), ktorý bol Slavónskym bánom (Plachá–Hlavicová 2003, 67). Rod Garayovcov pochádzal z Chorvátska a v 14. a 15. storočí zohral významnú

Obr. 1. Situačný plán hradu Devín. Podľa Plachá–Hlavicová 1990. 1 – horný hrad; 2 – Garayovský palác; 3 – hradná studňa; 4 – západná brána; 5 – severná brána; 6 – východná brána; 7 – renesančný palác; 8 – strážna vežička „Mniška“; 9 – základy veľkomoravského kostola; 10 – architektúra II; 11 – dvojpristorová architektúra v sektore 8; 12 – architektúra v sektore 14; 13 – hospodárska budova.

Abb. 1. Lageplan der Burg Devín. Nach Plachá–Hlavicová 1990. 1 – Oberburg; 2 – Garay-Palast; 3 – Burgbrunnen; 4 – Westtor; 5 – Nordtor; 6 – Osttor; 7 – Renaissancepalast; 8 – Wachturm „Mniška“ (Nonne); 9 – Fundament einer großmährischen Kirche; 10 – Architektur II; 11 – Zweiraumarchitektur in Sektor 8; 12 – Architektur in Sektor 14; 13 – Wirtschaftsgebäude.

úlohu v uhorských dejinách. Traja jeho členovia mali hodnosť uhorského palatína. Garayovci sídlili v stolici Valko (dnes Vukovar) v lokalite Gara (dnes Gorje). Meno sa pomadařčilo na formu Garay.

Práve obdobie okolo roku 1420, kedy získali Devínsky hrad Garayovci, je významným medzníkom v stavebnom vývine hradu. Devínsky hrad vlastnil vtedy palatín Mikuláš Garay a jeho manželka Anna z Celje bola sestrou Barbory z Celje, druhej manželky Žigmunda Luxemburského. V tomto období sa prestavovali viaceré hrady na Slovensku. Súviselo to s rýchlym vývojom vojenskej taktiky a zvýšenými nárokmi na komfort bývania. Prestavujú sa predovšetkým staré kráľovské hrady a namiesto nich vznikajú rozsiahle zámky francúzskeho a talianskeho typu, ktorým sa na začiatku 15. storočia snažia vyrovať aj hrady, ktoré dostáva do dedičného majetku šľachta (Menclová 1937, 29). Práve postavenie majiteľa Devínskeho hradu malo dopad aj na stavebnú činnosť na hrade. Jednak bol popredným hodnostárom krajiny – palatínom – a takisto bol švagrom Žigmunda Luxemburského.

V tomto období sa znovu dostáva do popredia strategický význam hradu ležiaceho na moravsko-uhorskej hranici, ktorá bola v tom čase ohrozovaná husitami. V roku 1435 vydal kráľ Žigmund nariadenie, na základe ktorého museli byť všetky pohraničné hrady od Bratislavy po Skalicu opevnené (Menclová 1937, 32). Garayovci značne rozšírili priestor hradu. Vybudovali nové nádvorie, tzv. stredný hrad s hradnou studňou a palácom (tzv. Garayovský palác), ktorý bol od severovýchodu chránený mohutným múrom, ukončeným polkruhovou baštou. Taktiež dali postaviť západnú bránu a severozápadné opevnenie s baštou v rohu a upravili horný hrad (Plachá–Hlavicová 2003, 72–74, 79–82). Nástup renesancie sa na Devíne spája so stavebnou činnosťou vtedajších majiteľov hradu – grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Začiatkom 16. storočia bola v rámci opevňovacích prác postavená východná (nazýva sa tiež bratislavská) brána spolu s juhovýchodným hradbovým múrom (Plachá–Hlavicová 2003, 108). Renesančný štýl sa však plne uplatnil za ďalších majiteľov devínskeho panstva – rodiny Bátoriovcom z ečedskej vetvy (1527–1605). Bátoriovci vybudovali na strednom

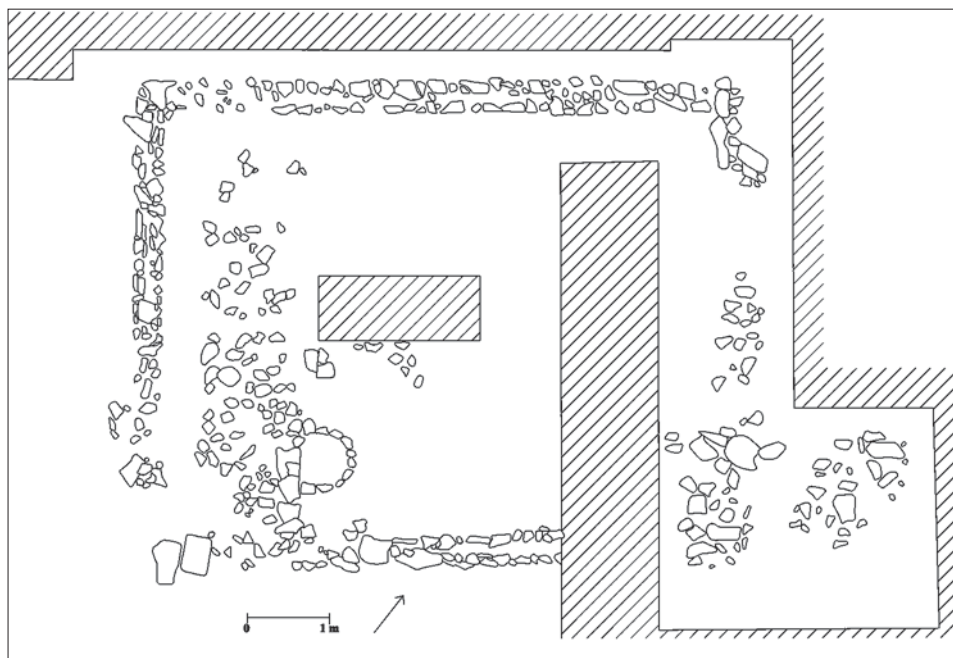
hrade nový palác a budovy upravili v renesančnom štýle. V tomto období bola postavená tiež malá strážna vežička, nazývaná Mníška alebo Panenská vežička (Plachá–Hlavicová 2003, 110–111). Poslednými majiteľmi hradu boli Pálfiovci, ktorí vlastnili hrad od r. 1635 až do roku 1932.

Postrehnúť samotný vzhľad interiérov na Devínskom hrade je problematické, keďže hrad bol na začiatku 19. storočia silne poškodený napoleonskými vojakmi. Okrem samotnej hradnej architektúry sa v areáli hradu našlo niekoľko menších architektur patriacich obyvateľstvu osady z 10.–13. storočia a neskôr služobníctvu, zabezpečujúcemu chod hospodárstva na hrade. Práve tu sa uplatnil najjednoduchší spôsob vykurovania miestnosti buď jednoduchým ohniskom, alebo pecou, prípadne predstavovali objekty hospodárskeho charakteru.

Po oboch stranách cesty na svahu hradnej vyvýšeniny boli odkryté architektúry patriace k sídlisku datovaného do 10.–13. storočia. Jeho obyvateľstvo pochovávalo svojich mŕtvych na cintoríne v miestach, kde stál predtým veľkomoravský kostol. Z obytných objektov boli zachované kamenné základy, vykurovacie zariadenie sa však odkrylo iba v jednej stavbe. V roku 1968 sa v sektore 3 v sonde IV/67 odkryla jednopriestorová architektúra II obdĺžnikového pôdorysu (obr. 2). Obvodové murivo o šírke 40 cm pozostávalo z lomového kameňa kladeného nasucho. V korune muriva bol v strede jeho hrúbky odkrytý žliabok naznačujúci, že išlo o lôžko drevenej konštrukcie, vytvárajúcej steny architektúry. Vo východnej časti interiéru bola odkrytá deštrukcia z lomového kameňa, ktorá sčasti zakrývala takmer kruhové ohnisko, lemované riadkom z lomového kameňa (Plachá–Fiala 1968, 6).

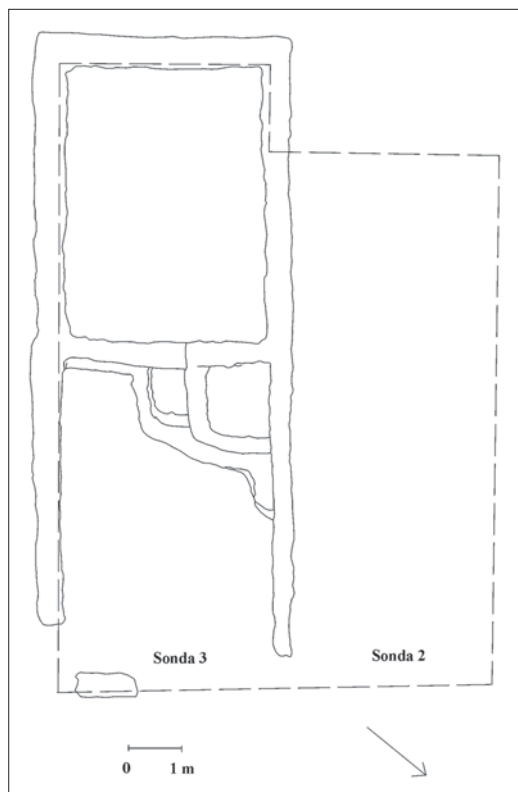
Ďalším objekt predstavuje dvojpriestorová architektúra, ktorá sa v roku 1978 odkryla v sektore 8 v sondách 2 a 3 (obr. 3). Jej väčší priestor mal rozmery 490×560 cm a menší 440×520 cm. Z menšieho priestoru sa zachovalo murivo o hrúbke cca 60 cm po celom obvode, z väčšieho interiéru len časti východnej a západnej steny a menšia časť severnej steny s dĺžkou cca 150 cm a šírkou 40 cm. Murivo pozostávalo z lomového kameňa kladeného na hlinu a zachytilo sa do výšky 40–60 cm, nenašli sa žiadne zvyšky podlahy. V juhozápadnom rohu väčšieho interiéru bola odkrytá spodná časť pece, vymurovaná z lomového kameňa pomerne veľkých rozmerov 240×200 cm a pozostávajúca z dvoch častí. Zachovala sa časť kúreniska vymazaného vápennou mazanicou. Vstup do objektu bol situovaný na východnej strane, kde bol odkrytý prah so zvyškami dreva zo zárubne, pánty, fragmenty kovania, množstvo klincov a skoby. V zásype objektu sa v horných vrstvách nachádzali kovové predmety (strelky, klince). Na dne, kde bolo zvetrané skalné podložie, sa našli dva kosáky a meč. V jeho hornej časti pod rukoväťou sa po oboch stranách nachádzajú tauzované značky. Meč je datovaný do prvej polovice 15. storočia. Stavbu autorky výskumu interpretujú ako obytný priestor s hospodárskou prístavbou (Plachá–Hlavicová 1978, 62–64; 2003, 83–85).

V roku 1992 sa v sektore 14 sa v priestore medzi muničným skladom zo 17. storočia a svahom smerom na západ ku veľkomoravskému kostolu odkryl objekt obdĺžnikového pôdorysu s rozmermi 450×750 cm (obr. 4). V jeho exteriéri, v blízkosti južného múru, bol kamenný základ vykurovacieho telesa štvoruholníkového pôdorysu s rozmermi 145×150 cm. V okolí sa nachádzali zvyšky mazanicovej podlahy. Za juhovýchodným nárožím sa z exteriéru pripájala k objektu mladšia prístavba s kombinovanou kamenno-drevenou konštrukciou, čo dokladajú zvyšky maltových lôžok a kolové jamy. Mladšiu stavebnú fázu objektu predstavuje murivo spájajúce objekt s južným hradbovým múrom, s ktorým je previazané. Šírka staršieho muriva bola 80 cm, prístavba mala 70 cm. Vstup do objektu bol zo severnej strany. V sonde 5/92 v blízkosti východného obvodového múru neskoršej prístavby bola v hĺbke 60 cm prepálená zemina, našli sa tu zvyšky trámov, uhľiky a zvieracie kosti, z nálezov práce z opaskov, súčasti konského postroja, kovania, klince, podkovy, sekerka, strelky, kosák a fragmenty sivej keramiky a loštických pohárov zo 14.–15. storočia, ostrohy, fragment kľúča, nôž. Odkrytá architektúra pravdepodobne slúžila ako remeselnícky objekt vybudovaný v prvej polovici 15. storočia, mladšie prístavby súvisia s budovaním južného opevnenia na prelome 15. a 16. storočia (Plachá 1992–1996, 1).

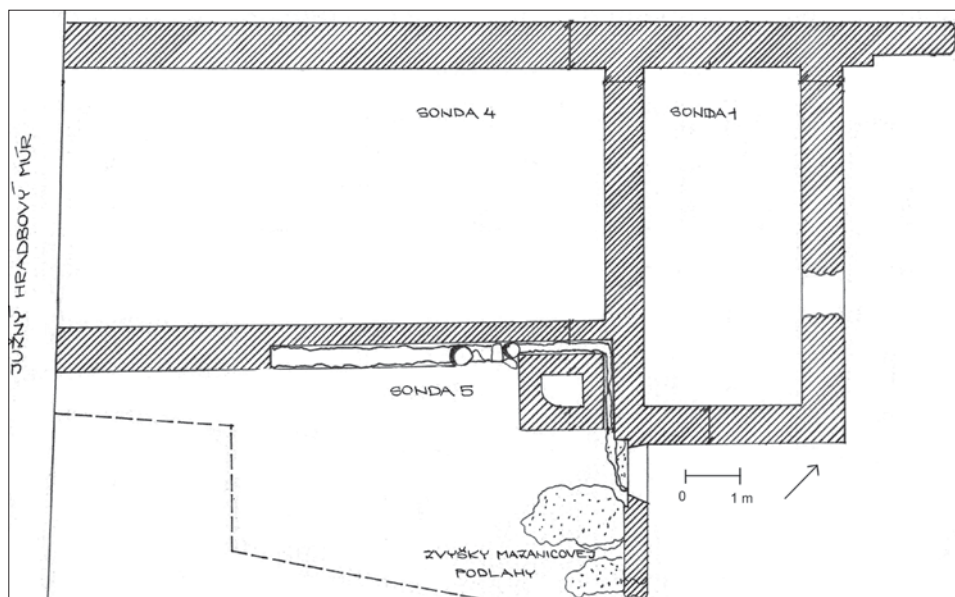
Obr. 2. Základy architektúry II so zvyškom ohniska obloženého kameňmi. Podľa Plachá-Fiala 1968.

Abb. 2. Fundament von Architektur II mit Resten einer mit Steinen ausgelegten Feuerstelle. Nach Plachá-Fiala 1968.

Obr. 3. Dvojpriestorová architektúra v sektore 8 so zvyškom pece. Podľa Plachá-Hlavicová 1978.

Abb. 3. Zweiraumarchitektur in Sektor 8 mit Resten eines Ofens. Nach Plachá-Hlavicová 1978.

Obr. 4. Architektúra v sektore 14 so základmi vykurovacieho telesa. Podľa Plachá 1992–1996.

Abb. 4. Architektur in Sektor 14 mit Fundament eines Heizkörpers. Nach Plachá 1992–1996.

Napriek tomu, že pri archeologickom výskume boli v areáli hradu odkryté ďalšie architektúry podobného charakteru, nepodarilo sa v nich zachytiť žiadne vykurovacie zariadenie. Čo sa týka architektúry samotného hradu Devín, odkryli sa tu pozostatky dvoch vykurovacích zariadení, obidve v priestoroch horného hradu.

V roku 1979 sa v sektore 19, na hornom hrade, skúmal interiér A, ktorý pozostával z dvoch častí – vyššie položenú južnej a nižšie položenú severnej časti. V období baroka tu boli vybudované tri malé miestnosti, z ktorých sa zachovali spodné časti tehlového muriva s hrúbkou 50 a 60 cm, pozostávajúceho z tehál so značkou Pálffyovskej tehelne CNP. V dvoch miestnostiach severnej časti sa zachovali zvyšky tehlovej dlažby. Pri archeologickom výskume sa okrem keramického materiálu z 15. storočia pozostávajúceho prevažne z hrncov a trojnožiek, ale taktiež miskovitých kachlíc sivej farby v zásype objektu našiel aj materiál zo 17. storočia – glazovaná keramika a najmä množstvo kachlíc so zelenou glazúrou. Zaujímavým nálezom bol depot 17 kamenných delových gulí s kamenárskymi značkami. V rohu jednej z miestností sa zachovala spodná časť vykurovacieho telesa – krbu murovaného z tehál (obr. 5). Na obraze Canaletta je viditeľný komín práve nad miestom, v ktorom sa nachádza pozostatok vykurovacieho zariadenia (Plachá–Hlavicová 1974, 8, 9, 22; 1974a, 54, 55; srov. obr. 6). Je možné, že neskôr bol krb prestavaný a spodná časť slúžila ako sokel kachľovej pece, o čom by svedčili aj početné nálezy novovekých zelenoglazovaných kachlíc.

Ďalšie vykurovacie zariadenie sa našlo v priestore horného hradu počas výskumu v roku 1988 v blízkosti vstupu do miestnosti 2, nachádzajúcej sa v skalných priestoroch a ukončenej tehlovou valenou klenbou. K obvodovému hradbovému múru tu bola pristavaná tehlová podmurovka oblúkového pôdorysu (obr. 7). Po jej obidvoch stranách sa našli zvyšky kamenných ostení so skosenými hranami. Autorky výskumu predpokladajú, že ide o pozostatok krbu dodatočne pristavaného k obvodovému múru, čo by svedčilo o tom, že pôvodné malé nádvorie bolo neskôr v období renesancie prestrešené. V tom čase bolo do múru prerazené asi aj okno (Plachá–Hlavicová 1988–1992, 3,4).

Vykurovanie v architektúrach Devínskeho hradu nám dokladajú predovšetkým nálezy fragmentov kachlíc.¹ Pokiaľ ide o miesto nálezu, najviac kachlíc sa našlo v sektore 20, čo je

¹ Za poskytnutie materiálu ďakujem PhDr. V. Plachej.

Obr. 5. Pozostatok krbu v priestore horného hradu (interiér A). Foto Archív MMB.

Abb. 5. Überrest eines Kamins im Raum der Oberburg (Interieur A). Foto Archiv MMB.

Obr. 6. Detail z olejomalby Canaletta (1759–1760).

Abb. 6. Detail aus einem Ölgemälde von Canaletto (1759–1760).

Obr. 7. Pozostatok krbu v priestore horného hradu. Foto Archiv MMB.

Abb. 7. Überrest eines Kamins im Raum der Oberburg. Foto Archiv MMB.

areál stredného hradu predovšetkým v interiéroch hospodárskej budovy, ďalej v sektore 21 v priestoroch Garayovského paláca a v sektore 19 na hornom hrade (obr. 1). Tieto fragmenty kachlíc však pochádzajú zo zásypov a nie zo statifikovaných vrstiev, preto je aj ich presnejšie datovanie problematické. Pomerne veľké množstvo fragmentov kachlíc nájdených na nádvorí stredného hradu poukazuje na vykurovanie obytných priestorov kachľovými pecami, i keď ich pozostatky sa v tomto priestore nenašli. Minimálne renesančný palác a Garayovský palác na strednom nádvorí, predstavujúci obytné priestory hradu, museli byť vykurované. Na Canalettovej malbe sú na renesančnom paláci zreteľne viditeľné komíny.

Z gotických kachlíc prevažujú jednoduché kachlice zhotovované pomocou hrnčiarskeho kruhu, reliéfne zdobené kachlice sa zachovali iba vo fragmentoch. Je to pozoruhodné vzhľadom na významné postavenie prvého majiteľa hradu Devín Mikuláša Garaya, ktorý bol palatínom a tiež švagrom samotného cisára Žigmunda Luxemburského. Treba však vziať do úvahy aj skutočnosť, že Garayovci ako prví majitelia museli zabezpečiť lepšie opevnenie hradu a taktiež postaviť obytné priestory, čo si určite vyžiadalo nemalé finančné náklady. Je preto možné, že uprednostnili skôr účelnosť nad estetickou funkciou. Reliéfne zdobené fragmenty gotických kachlíc sa nachádzajú predovšetkým v priestoroch horného hradu, ktorý predstavuje reprezentačnú, honosnú časť. Dokazujú to okrem iného aj nálezy gotických kamenných architektonických článkov ako fragmenty klenbových rebier, svorníky, ostenia konzoly (Plachá–Hlavicová 2003, 75). Práve tento priestor bol niekoľkokrát prestavovaný a nakoniec tu bol r. 1896 postavený pomník pri príležitosti miléniových osláv, pri stavbe ktorého boli likvidované zvyšky murív odstrelom (Plachá–Hlavicová 2003, 58). To je ďalší dôvod, prečo sa v celom súbore nachádzajú gotické kachlice iba vo fragmentoch.

V prípade gotických kachlíc jednoznačne dominujú kachlice vytočené na hrnčiarskom kruhu (predovšetkým miskovité). Možno medzi nimi rozlíšiť:

- miskovité kachlice so štvorcovým ústím
- miskovité kachlice s trojuholníkovým ústím
- rohové kachlice zložené z miskovitej a polvalcovej kachlice
- rohové kachlice zložené z dvoch polvalcových kachlíc

Kachlice zhotovené na hrnčiarskom kruhu, bez sprievodného materiálu, nemožno presnejšie datovať, možno iba predpokladať, že sa na Devínskom hrade začínajú objavovať v období gotiky, čo by potvrdzoval aj fakt, že najväčšie množstvo pochádza z tzv. Garayovského paláca na nádvorí stredného hradu, postaveného v prvej polovici 15. storočia. Miskovité kachlice sa držia dlho cez stredovek a prežívajú až do novoveku (Richterová 1982, 158). V niektorých ústupových oblastiach slovenského vidieka ich bolo možné vidieť ešte aj v nedávnej minulosti (Slivka 1979, 14). Kachlice z Devína sa neodlišujú od miskovitých a polvalcových rohových kachlíc s pletencom z neďalekej Bratislavy (Polla 1979, obr. 83; Hoššo 1997, tab. I:19; Hoššo 2003, obr. 1, 2), medzi ktorými prevažujú kachlice sivé, ale vyskytujú sa aj tehlovo červené. B. Polla ich datuje do 14.–15. storočia, pričom dodáva, že nie sú sami osebe spoľahlivým datovacím prostriedkom, pretrvávajú veľmi dlho (Polla 1979, 155). Podobne tieto kachlice datuje aj J. Hoššo (Hoššo 1997, 292). Pri kachliciach z Devínskeho hradu je dolnou hranicou prvá polovica 15. storočia, keďže prvým majiteľom hradu, ktorý začal s rozsiahlou výstavbou, bol Mikuláš Garay (získal hrad r. 1420), no nemožno určiť obdobie, dokedy sa tieto kachlice mohli na Devínskom hrade používať.

Na reliéfnych plochách komorových kachlíc sa postupne začalo objavovať ohromné množstvo námetov, v období gotiky predovšetkým s náboženským zameraním. Kachlice s týmto zameraním predstavovali akúsi každodennú, všetkým prístupnú obrazovú učebnicu náboženstva (Hazlbauer 1996, 465).

Z Devína sa nám tieto gotické kachlice s reliéfnou výzdobou zachovali iba vo fragmentoch, vo väčšine prípadov len ťažko ikonograficky určiteľných, predstavujúcich heraldické a svetské motívy, medzi ktorými možno rozlíšiť motív heraldického českého leva, svätého Juraja na koni, ako kopijou prebodáva draka, časť pravdepodobne loveckej scény, z ktorej sa zachovali dvaja psy, a fragment rímsovej kachlice s cimburím, na ktorom je výzdoba pozostávajúca z vodorovnej pásiky, pod ktorou je nápis gotickou minuskulou. Materiál možno rámcovo datovať do 15. storočia.

Oveľa lepšie sa nám zachovali reliéfné zdobené kachlice z obdobia renesancie. Podľa umiestnenia v telese pece možno rozlíšiť tieto typy kachlíc:

- základné stredové (tvoria prevažnú časť súboru)
- základné rímsové
- rohové (symetrické a asymetrické)
- korunné

Tvar čelnej vyhrievacej steny bol pri základných stredových kachliciach obdĺžnikový alebo štvorcový, pri rímsových kachliciach obdĺžnikový.

V období renesancie nastáva posun od náboženských motívov k svetským, objavujú sa výjavy z klasickej mytológie, alegórie vedných odborov, zobrazovanie súdobých osobností, panovníkov, šľachty (Pajer 1983, 94) a predovšetkým rastlinné motívy, ktoré sa postupne samé stávajú hlavným motívom (Egyházy–Jurovská 2001, 42). Cesta prirovnania a symbolov z kazateľníc k laikom, do hrnčiarskych dielní, do umeleckých diel bola asi dosť dlhá, sám hrnčiar mohol mať o význame symbolov iba matné povedomie. S rutinou napodobňoval starší motív, niečo zabudol, niečo naopak pridal či zmenil a tým sa postupne vzdával od pôvodného vzoru. I rovnaký motív môže byť tak v dlhom časovom úseku zobrazený rozličnými spôsobmi (Menoušková 1999, 380).

V súbore reliéfne zdobených renesančných kachlíc z hradu Devín možno rozlíšiť tieto motívy:

- rastlinné motívy
- figurálne motívy (antropomorfné, heraldické, náboženské)
- výzdoba mozaikových kachlíc (štylizované rastlinno-geometrické motívy)

Jednoznačne tu dominujú renesančné kachlice s rastlinnými motívmi poliate zelenou glazúrou.

Veľmi frekventovaným motívom je motív vázy s kvetmi, vyskytujúci sa na kachliciach so štvorcovou aj obdĺžnikovou čelnou vyhrievacou stenou. Kytica kvetov v antickej váze je umiestnená v koráľkovom rámečku a v rohoch sú slimáčikovite zvinuté akantové listy (obr. 8), v poloblúkovom portáli (obr. 9) alebo v medailónkovom ornamente, pričom zvyšná plocha je vyplnená zložitým, vzájomne prepleteným rastlinným ornamentom (obr. 10:1).

Motív vázy sa uplatňuje v období renesancie, predovšetkým v 2. polovici 16. storočia, v značne štylizovanej podobe svedčí pre pokročilé 16. storočie. Medailón bol ako výzdobný prvok prevzatý z talianskej renesančnej architektúry. Uplatnil sa ako nezdobené miskovité prehĺbenie strednej časti reliéfnej plochy, potom ako jednoduché zarámovanie centrálneho motívu a ešte neskôr sa vyskytuje vo forme akantového zarámovania a v pokročilom 16. storočí aj vo forme venca z listia či rôznych plodov. V 1. polovici 16. storočia sa mení aj obvodový rám z jednoduchej lišty na členito profilovaný, pričom v jeho rozvinutej forme už nie je stredový motív hlavným a jediným výzdobným prvkom, ale postupne sa začleňuje do vystupujúceho okraja. Ďalšou zmenou oproti gotickým kachliciám je väčšie výzdobné prepracovanie reliéfnych plôch, napr. pri zobrazení postáv sú jemne prepracované detaily ozdôb, šperku a odevu (Hazlbauer–Špaček 1986, 159–160).

Zložitý prepletený ornament používaný na medailónkových kachliciach je typický pre obdobie renesancie. Ide

Obr. 8. Renesančná kachlica s rastlinnou výzdobou. Foto K. Harmadyová.

Abb. 8. Renaissancekachel mit Pflanzendekor. Foto K. Harmadyová.

Obr. 9. Renesančná kachlica s rastlinnou výzdobou. Foto K. Harmadyová.

Abb. 9. Renaissancekachel mit Pflanzendekor. Foto K. Harmadyová.

o tzv. „rollwerk“ alebo „kartuschenwerk“, v ktorom pásikovite zvinuté, plasticky pôsobiace ornamente uzatvárajú plochy s rámovitou, sčasti manieristicky prehnanou dekoráciou (Pillep 1989, 520).

Ďalším výzdobným motívom je výzdoba umiestnená na rímsových kachliciach vo vodorovných pásoch, pozostávajúca z akantových listov alebo z akantových listov v kombinácii s plochým listom, prípadne sa na jednom páse nachádzajú akantové listy a na druhom striedajúce sa masky z listov predstavujúce tvár bradatého muža a mušle, pričom medzi týmito dvoma motívmi je ešte motív kovania alebo girlandový motív (obr. 10:3). Motív listov sa značne využíval v gréckej a rímskej architektúre, nazýva sa tiež listovec a rad vajcovitých útvarov zasa vajcovec (Balleka 1997, 196). Výzdoba akantovými listami, prípadne v kombinácii s inými, často plochými širokými listami, alebo kde druhý pás je tvorený iným motívom (vajcovec, motív kovania a pod.), je veľmi rozšírená a uplatňuje sa najmä na rímsových kachliciach, ktoré vyžadujú usporiadanie ornamentu vodorovne. Predovšetkým v 2. polovici 16. storočia sa na renesančných kachliciach objavujú rôzne rastlinné, niekedy značne štylizované námety ako akanty, palmety, rozety, ktoré na rozdiel od obdobia gotiky netvorili len doplnky hlavného námetu, ale stávajú sa hlavným motívom (Hazlbauer 1991, 307).

Rastlinná výzdoba a motív vázy sa uplatnila aj na korunných kachliciach. V tomto prípade je váza umiestnená uprostred a po jej oboch stranách sú vtáci zobrazení z profilu s hlavou otočenou dozadu a s rozprestretými krídlami – orlice? (obr. 10:2). Ďalšia vrcholová kachlica využíva rastlinný motív vytvárajúci dve proti sebe skrútené obludy (obr. 10:6).

Veľmi zriedkavo sa na kachliciach z Devínskeho hradu vyskytujú figurálne motívy. Môžeme sem zaradiť kachlicu so zobrazením Sv. Juraja (obr. 10:4), datovanú do 16. storočia (Egyházy-Jurovská 2001, 40). Zaujímavosťou je, že Sv. Juraj nie je zobrazený ako na väčšine kachlíc ako rytier v brnení, ale má na sebe renesančný odev – krátky, bohato riasený pláštik nazývaný giorno, tappert alebo Waffenrock (Kybalová 1996, 27–28). Celoeurópske rozšírenie tohto motívu spracoval K. Strauss (Strauss 1983, 17–23, tab. 28–40).

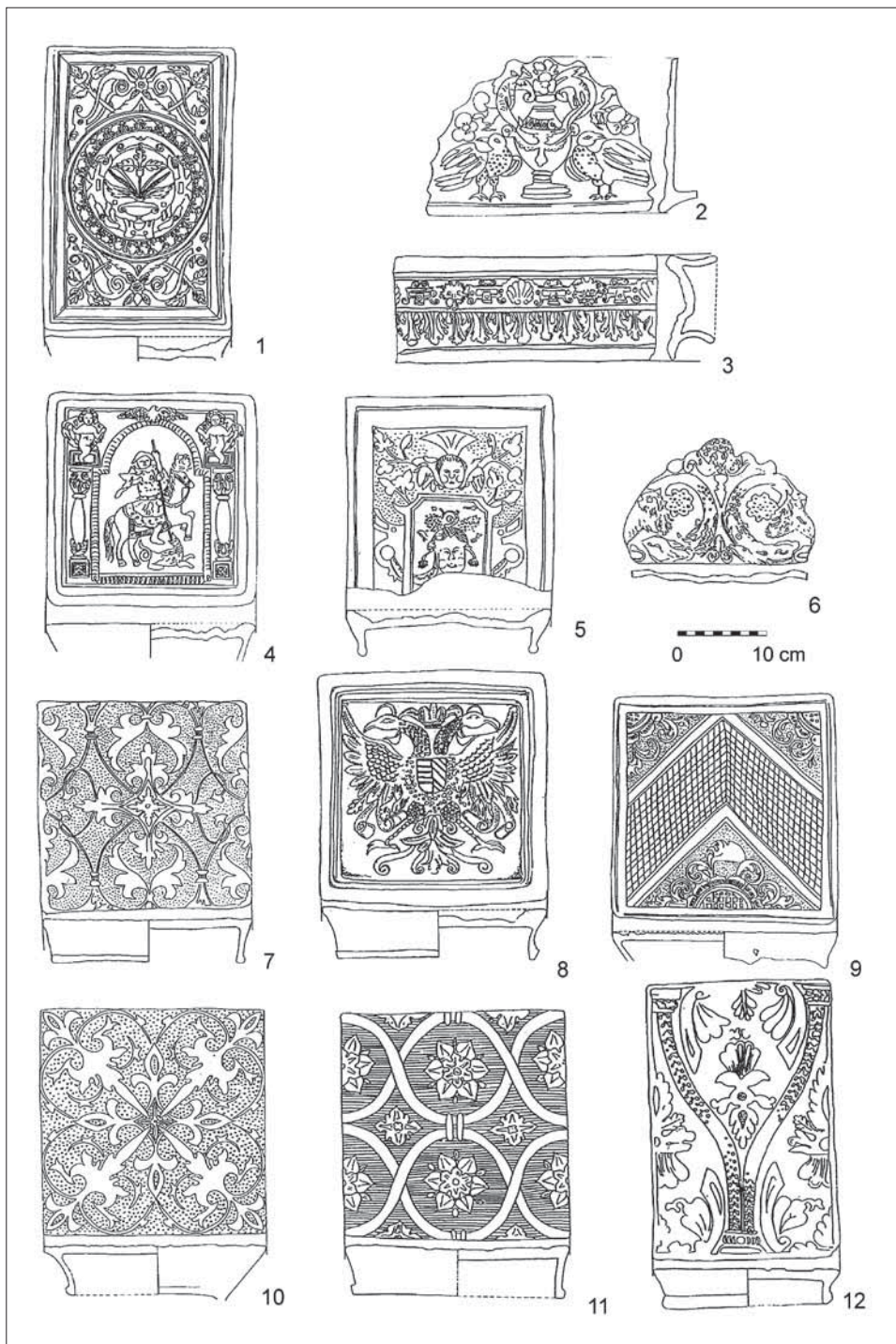
Na jednej kachlici sa nachádza symbolické znázornenie ročného obdobia, pravdepodobne jesene (obr. 10:5). Tieto aj rôzne symbolické znázornenia ľudských vlastností, ročných a denných období, vedeckého alebo umeleckého oboru sa objavujú okolo polovice 16. storočia alebo čoskoro po nej (Hazlbauer 1991, 306).

Medzi heraldické motívy môžeme zaradiť motív dvojhlavej orlice, ktorá má na hrudi umiestnený erb. Orlica z Devína má na hrudi erb štiepený na polovicu. V pravom erbovom poli sa nachádza znak Rakúska a v ľavom erbovom poli je znak Burgundska. Tento znak používali príslušníci Habsburského rodu po r. 1526 približne do r. 1740, teda sa nedá presne určiť, komu patrí. Ako prvý použil tento znak cisár Maximilián I. (1459–1519).² Zaujímavá je tiež skutočnosť, že tu ide o zobrazenie rodového erbu Habsburgovcov a nie o zobrazenie štátneho znaku. Motív dvojhlavej orlice s rovnakým erbom na hrudi sa vyskytol na hlinenej matrici z Modry zo začiatku 17. storočia (Landsfeld 1950, príl. 24), ale orlica na rozdiel od kachlice z Devína zvierá v pazúroch meče.

Osobitnú skupinu tvoria tzv. mozaikové kachlice, ktoré sú zastúpené najpočetnejšie. Ich jednotlivé výzdobné motívy do seba zapadajú a vytvárajú tak ornamentálne zdobenú stenu telesa pece.

Za akýsi prechod k mozaikovým kachliciam možno označiť kachlice s mriežkovou výzdobou umiestnenou medzi dvoma šikmými plastickými lištami, doplnenou po okrajoch polovicami alebo štvrtinami rozkvitnutých kvetov (obr. 10:9). Na rozdiel od typických mozaikových ornamentov majú ešte obvodový rám tvorený plastickou lištou, ktorá je súčasťou výzdobného motívu. Výška tohto rámu je 6–8 mm. Na mozaikových kachliciach sa tento obvodový rám už nenachádza a výška reliéfu je 2–3 mm. Výskyt prvých mozaikových kachlíc sa začína koncom druhej tretiny 16. storočia, na rozdiel od prevažujúceho zobrazenia pomocou vysokej plasticity sa uplatňuje výrazne plochý reliéf (Pajer 1983, 10).

² Za informáciu ďakujem PhDr. Frederikovi Federmayerovi, Ph.D.

Obr. 10. Renesančné kachlice. Kresba D. Divileková.
 Abb. 10. Renaissancekachel. Zeichnung D. Divileková.

Obr. 11. Mozaiková kachlica. Foto K. Harmadyová.
Abb. 11. Mosaikkachel. Foto K. Harmadyová.

Najfrekvencovanejšou je výzdoba pozostávajúca z prepletených, zrkadlovo obrátených srdc umiestených vo vodorovných radoch (obr. 11) alebo zložitejšie prepletených (obr. 10:7).

Ďalšie výzdobné motívy predstavujú štyri zložito štylizované ľalie vytvárajúce štvorlístok (obr. 10:10) a motív rozety v kombinácii so šrafovaním plochy (obr. 10:11). Úplne identická výzdoba sa našla na fragmente kachlice z Bratislavy (Polla 1979, obr. 82:9).

Napokon sem ešte patrí motív značne štylizovanej vázy, pričom voľnú plochu kachlice vyplňa jednoduchá štylizovaná rastlinná výzdoba (obr. 10:12). Nálezy kachlíc s týmto motívom sa našli na fragmente kachlice z hradu Točník (Hazlbauer 1988,

tab. 19:1) a v Čelákovicih, kde sú datované do konca 16. až začiatku 17. storočia (Hazlbauer–Špaček 1986, 160, obr. 7:5, 6).

Na Devínskom hrade sa archeologickým výskumom odkryli pozostatky jednoduchých vykurovacích zariadení, ktoré boli súčasťou architektúr nachádzajúcich sa v priestore dolného hradu patriacich nižším sociálnym vrstvám obyvateľstva. V obytných priestoroch samotného hradu sa podarilo priamo doložiť iba dve vykurovacie zariadenia, ostatné, v tomto prípade kachľové pece môžeme iba predpokladať na základe nálezov kachlíc a dobových zobrazení, keďže hrad bol v roku 1809 vyhodili do vzduchu napoleonskí vojaci. Odvtedy bol v podstate chátrajúcou ruinou, o ktorú vtedajší majitelia hradu Pálfiovci nejavili veľký záujem.

K tisku doporučil prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Literatúra

- BALEKA, J., 1997: Výtvarné umění. Výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika). Praha.
BOROVSKÝ A KOL., 1987: Vlastivedný sprievodca po Devíne. Bratislava.
EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B., 2001: Renesančné kachlice na Slovensku, Pamiatky a múzeá 4, 40–42.
HAZLBAUER, Z., 1988: Gotické a renesanční kachle z hradu Točníku, Zprávy ČsSA 33, 1–27. Praha.
– 1991: Hromadný nález renesančních kachlů na hradech Točníku, CB 2, 301–310.
– 1996: Náboženské motivy na českých gotických reliéfních kachlích, AH 21, 465–482.
HAZLBAUER, Z.–ŠPAČEK, J., 1986: Poznámky k výrobě reliéfních renesančních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí, ČNM–A CLV, 146–166.
HOŠŠO, J., 1997: Príspevok k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku, AH 22, 287–299.
– 2003: Kachliarstvo v stredovekom meste Bratislava a v bratislavskom regióne. In: Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch, J. Chovanec, 131–148. Trebišov.
JANOUGH, V., 1936: O prvom súkromnom majiteľovi kráľovského hradu Devína, Slovenský denník XIX, 51, 1. 3. 1936, 2.
– 1936a: Garayovci na Devíne, Slovenský denník XIX, 89, 16. 4. 1936, 2.
KYBALOVÁ, L., 1996: Dějiny odívání. Renaissance (15.–16. století). Praha.
LANDSFELD, H., 1950: Lidové hrncířství a džbánkářství. Praha.
MENCLOVÁ, D., 1937: Stavební vývoj hradu Děvína. Bratislava – časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi XI, 1, 23–48.
MENOŠKOVÁ, D., 1999: Ikonografie a ikonologie v kontextu středověkých reliéfně zdobených kachlů z Brna, AH 24, 375–385.
PAJER, J., 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice.

- PILLEP, R., 1989: heslo Ornament. In: Lexikon der Renaissance, 520. Leipzig.
- PLACHÁ, V., 1992–1996: Devín – hrad. Nálezová správa za sezónu 1992–1996. Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 26.
- PLACHÁ, V.–FIALA, A., 1968: Predbežná nálezová správa z archeologického výskumu na hradisku Devínskeho hradu v roku 1968. Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 6.
- PLACHÁ, V.–HLAVICOVÁ, J., 1974: Devín – hrad. Severovýchodné opevnenie horného hradu. Nálezová správa sezóny 1974. Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 15.
- 1974a: Devín – hrad. Predbežná nálezová správa z archeologického výskumu Devín – hrad za sezónu 1974. Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 14.
- 1978: Devín – hrad. Nálezová správa za archeologickú sezónu 1978. Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 19.
- 1990: Devín. Bratislava.
- 1988–1992: Devín – hrad. Nálezová správa, sektor 19 – citadela. Sezóny 1988–1992, Uloženie: Múzeum mesta Bratislavy, č. nál. správy 25.
- 2003: Devín. Slávny svedok našej minulosti. Bratislava.
- POLLA, B., 1979: Bratislava – západné suburbium (Výsledky archeologického výskumu). Bratislava.
- RICHTEROVÁ, J., 1982: Technologie prazských středověkých kachlů, *Archaeologica Pragensia* 3, 153–168.
- SEDLÁK, V., 1978: Devínsky hrad. Národná kultúrna pamiatka, *Príroda a spoločnosť* 27, 52–58.
- 1978a: Mestečko Devín v stredoveku, *Vlastivedný časopis*, 27, 4, 169–175.
- SLIVKA, M., 1979: Renesančné kachliarstvo na východnom Slovensku, *Výtvarný život* 24, 14–16.
- STRAUSS, K., 1983: Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern, III. Teil. München.

Zusammenfassung

Wie auf der Burg Devín (Theben) geheizt wurde

Die strategische Bedeutung von Devín (Theben) rückte nach Entstehung des ungarischen Reiches in der Zeit der österreichisch-ungarischen Kämpfen um die Thebener Pforte und später in den böhmisch-ungarischen Kriegen in den Vordergrund. Im 13. Jahrhundert stellte Devín eine königliche Burg dar. Sie bestand aus einem auf einem Felsen oberhalb des Zusammenflusses von Donau und March errichteten Turm mit unregelmäßigem, sechseckigem Grundriß und einem kleinen Vorhof (Menclová 1937, S. 25); (Abb. 1). Mauerreste, die bis ins 19. Jahrhundert erhalten geblieben waren, wurden im Jahr 1896 zerstört, als auf dem Felsen im Zusammenhang mit den Jahrtausendfeiern anlässlich der Ankunft der alten Magyaren im Donaubecken ein Denkmal errichtet wurde (Plachá–Hlavicová 2003, 58). In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts erwarb die Familie Garay die Burg Devín. Das Aufkommen der Renaissance wird auf dem Devín mit den Bauaktivitäten der damaligen Burgbesitzer, den Grafen von Svätý Jur (St. Georg) und Pezinok (Bösing) in Verbindung gebracht. Der Renaissancestil kam jedoch erst unter den späteren Besitzern der Herrschaft Devín zum Tragen, und zwar unter den Báthorys der Ecsed-Linie (1527–1605). Die letzten Besitzer der Burg waren die Pálfis (1635–1932).

Das Aussehen der Interieurs der Burg Devín zu bestimmen ist problematisch, da die Burg im Jahr 1809 von Soldaten Napoleons stark beschädigt wurde. Außer der Burgarchitektur selbst fanden sich auf dem Burgareal einige kleinere Architekturen, die wahrscheinlich den Bewohnern der Siedlung im 10.–13. Jahrhundert und später dem Dienstpersonal gehörten, die das Wirtschaften auf der Burg besorgten. Gerade in ihnen wurden die Räume auf einfachste Art und Weise beheizt, d.h. entweder mit einem einfacher Feuerstelle oder einfachem Ofen, eventuell stellten sie Objekte mit Wirtschaftscharakter dar. Zu ihnen können wir die Architektur II (Sektor 3) aus dem 10.–13. Jahrhundert mit kreisförmiger, mit Steinen ausgelegter Feuerstelle (Abb. 2), eine Zweiraumarchitektur (Sektor 8), in welcher man den unteren Teil eines aus Bruchsteinen gemauerten und aus zwei Teilen bestehenden Ofens fand (Abb. 3) und ein Handwerksobjekt (Sektor 14) mit dem Steinfundament eines Heizkörpers mit viereckigem Grundriß (Abb. 4) zählen.

Obwohl bei der archäologischen Grabung auf dem Burgareal weitere Architekturen ähnlichen Charakters freigelegt wurden, ist es nicht gelungen, in ihnen irgendwelche Heizanlagen zu entdecken. Was die Wohnräume in der Burg Devín selbst betrifft, wurden dort die Reste zweier Heizanlagen freigelegt, beide in der Oberburg – im Interieur A den unteren Teil eines aus Ziegeln gemauerten Kamins (Abb. 5) und im obersten Teil eine Ziegelgrundmauer mit bogenförmigem Grundriß, die an die Außenmauer angebaut war und ebenfalls den Rest eines Kamins darstellt (Abb. 7).

Wie auf Burg Devín geheizt wurde belegen uns vor allem Funde von Kachelfragmenten, die vor allem auf dem mittleren (Innenräume der Wirtschaftsgebäude, Garay- und Renaissancepalast) und oberen Burgareal gemacht wurden.

Von den gotischen Kacheln überwiegen einfache, mit Hilfe einer Töpferscheibe hergestellte, zumeist schalenförmige Kacheln. Reliefkacheln sind bloß in Fragmenten erhalten geblieben, auf denen das Motiv des heraldischen böhmischen Löwen, ferner St. Georg, der Teil einer wahrscheinlichen Jagdszene und das

Fragment einer Gesimskachel mit Zinnen und Inschrift in gotischen Minuskeln ausgemacht werden kann. Man muß wahrscheinlich auch die Tatsache berücksichtigen, daß die Garays als erste Besitzer eine bessere Befestigung der Burg sowie Wohnräume hatten bauen müssen, was sicherlich nicht mit geringen Kosten verbunden gewesen war. Deshalb ist es möglich, daß man früher Zweckmäßigkeit der ästhetischen Funktion voranstellte. Das Material kann ungefähr ins 15. Jahrhundert datiert werden.

Um vieles besser sind die Renaissancekacheln erhalten geblieben. Unter ihnen überwiegen grün glasierte Kacheln mit flachem, rippenförmigem Rumpf bei denen eindeutig Pflanzenmotive als Dekor dominieren (Abb. 8–11).

Übersetzung: Bernd Magar